

*Vladimir TRAPARA*¹

ISTOK ILI ZAPAD?: LAŽNA DILEMA SRBIJE

Abstract: In this paper, the author deals with Serbia's position in relation to European division between the East and the West. At first, he does it in historical context, examining the position of Serbian lands in relation to centuries-long development of the East-West division. Later, he carries out a deeper analysis of the present-day Republic of Serbia in relation to four aspects of the contemporary state of this division: identity, security, economy, and democracy. The theoretical framework of the analysis is David Campbell's performative theory. The analysis has two results. The first one is that the non-alignment either to the East, or the West, is deeply rooted in Serbian identity. The second is that the contemporary context of this division requires that Serbia remains attached to its own identity. Instead of a false dilemma whether to orient itself towards the East, or the West, Serbia has to proclaim the defense of its unique neutral position between the East and the West to be of its supreme national interest.

Key words: Serbia, East – West, identity, non-alignment, performative theory.

Uvod

Godina 2012. donela je promenu vlasti u Srbiji. Njena spoljna politika je, međutim, ostala manje-više ista. Stari kurs, koji je podrazumevao traženje partnera na svim stranama sveta, zadržan je i čak je dodatno naglašen. Ono što je takođe ostalo isto jesu i pritisci određenih opozicionih struja, nedovoljno popularnih da bi dobile značajniju podršku na izborima, ali i dovoljno snažnih da zatalasaju javnost, da se takva politika promeni u smislu orijentacije samo ka jednoj strani sveta. Po jednim, Srbija treba u potpunosti da se okrene Zapadu, odnosno evroatlantskim integracijama (dakle i EU i NATO), pošto prethodno ispuni sve uslove potrebne za uključenje u ove integracije, te da se distancira u odnosu na svoje tradicionalne saveznike i prijatelje na Istoku (pre

¹ Istraživač – saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: vtrapara@diplomacy.bg.ac.rs vtrapara@yahoo.com.

svega Rusiju). Po drugima, Srbija treba da se odluči za alternativu u vidu svrstavanja na Istok, odnosno u oblike integracije koje predvodi Rusija, te da odustane od priključenja Evropskoj uniji i distancira se u odnosu na zemlje Zapada. U ovom radu objasnićemo zašto politika nesvrstavanja ni na Istok, ni na Zapad opstaje uprkos pritiscima, tako što ćemo pokazati da je ona čvrsto ukorenjena u identitet Srbije. Takođe, razmatrajući identitetski, bezbednosni, ekonomski i demokratski aspekt savremene podele na Istok i Zapad Evrope, ukazaćemo na značaj očuvanja ovakvog spoljnopolitičkog kursa za nacionalni interes Srbije.

Teorijski osnov ovog rada je performativna teorija Dejvida Kembela (*David Campbell*). Za ovu teoriju karakteristično je to što spoljnopolitičko ponašanje jedne države objašnjava njenim identitetom, ali i identitet objašnjava spoljnopolitičkim ponašanjem. Identitet države nije unapred dat, već se konstituiše kroz praksu – performativno. Spoljnopolitička praksa države zapravo sve vreme „iscrtava“ i reprodukuje granice njenog identiteta, čineći to u odnosu na razliku prema „drugom“ – u kome vidi pretnju, jer on samim tim što je različit nudi alternativu njenom identitetu i ugrožava ga. Vremenom se ove granice, kao i identitet koji omeđuju, učvršćuju i kao takve reprodukuju. Međutim, ovaj proces nikada ne može da bude potpun, jer bi odsustvo pretnji identitetu obesmisliło postojanje države za njegovu zaštitu.² Da bismo primenili ovu teoriju, pretpostavićemo da je ista logika na delu i kod konstituisanja nadnacionalnih identiteta (koji su u moderno doba svejedno sastavljeni od država) kao što su evropski Istok i Zapad. Što se tiče Srbije, cilj nam je da pokažemo kako se kroz istoriju njen identitet simultano konstituisao i reprodukovao u odnosu kako prema istočnom, tako i prema zapadnom „drugom“.

Srbija u istorijskoj podeli Istok–Zapad

Preteča savremene evropske podele na Istok i Zapad javila se sa zajedničkim suprotstavljanjem grčkih gradova država istočnoj imperiji (persijskoj) koju su smatrali civilizacijski inferiornom u odnosu na sebe (5. vek pre nove ere).³ Za kasniji tok istorije od neposrednog značaja je administrativna podela Rimskog carstva u 4. veku nove ere na Istočno (sa sedištem u Konstantinopolju) i Zapadno (sa sedištem u Rimu). Granica je prolazila sredinom Balkana. Kada je zapadni deo Carstva pao, a istočni nastavio da živi kao Vizantija još hiljadu godina, to će se odraziti i na podelu (sada već dominantne) hrišćanske religije na njenu istočnu i zapadnu verziju,

² Videti: David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1992.

³ Aleksandar Makedonski je kasnije, pokoravajući Istok (Persiju), imao viziju univerzalnog svetskog poretka zasnovanog na vrednostima helenske civilizacije.

zapečaćenu raskolom 1054, na kojoj će istočni i zapadni svet konstituisati svoje protivrečne identitete. Prodor nove religije – islama sa juga u Evropu počev još od 7. veka nije pomogao da se ovaj jaz ublaži i pretvori u podelu Sever–Jug.⁴ Naprotiv, sa španskom Rekonkistom i osmanlijskim pokoravanjem Vizantije u 15. veku, sukob hrišćanstva i islama savršeno se uklapa u podelu Istok–Zapad. Evropski Zapad konstituiše svoj kasni srednjovekovni identitet u odnosu na različitost i pretnju koja dolazi od dva istočna „druga“: islamskog, pre svega u vidu Osmanlijskog carstva koje se smestilo na prostor ranije Vizantije, i pravoslavnog, pre svega u vidu jačanja moći Rusije, koja se postepeno oslobađa mongolskog pritiska i pretenduje da zameni Vizantiju kao „treći Rim“.⁵

Sa Vestfalskim mirom 1648. obustavljena je serija krvavih sukoba unutar zapadnog hrišćanstva (počev od Reformacije 1517), koja je ugrožavala jedinstvo Zapadne Evrope. Ono se i dalje konstituiše u odnosu na istočno „drugo“, samo sa manje naglašenim religijskim sadržajem, a više neposredno izraženom dihotomijom civilizacija/varvarstvo, kao odnos Okcidenta i Orijenta.⁶ Međutim, moderne države koje su na Zapadu nastale kao odgovor na prethodnu feudalnu rascepanost i dominaciju rimokatoličanstva, lišene zajedničkog autoriteta, vode ratove. Nacionalni interes (državni razlog) postaje važniji od nadnacionalnog zapadnog identiteta. Novo jedinstvo se pronalazi u pravilima međunarodnog prava koja se postepeno oblikuju između zemalja Zapada, ali ne primenjuju i na zemlje Istoka (kao ni na vanevropske zemlje), čime se rađa moderno evropsko društvo država i vremenom relativizuje podela na Istok i Zapad.⁷ Već od Petra Velikog, na prelazu iz 17. u 18. vek, postaje jasno da je Rusija neodvojivi deo evropske ravnoteže snaga, te da zbog toga mora biti ravnopravno uključena i u evropsko društvo država. Ovo je trajno potvrđeno odlučujućom ulogom Rusije u suzbijanju Napoleonovog pokušaja da za Francusku izbori kontinentalnu hegemoniju i formiranjem koncerta velikih sila u kojem Rusija deluje ravnopravno sa silama evropskog Zapada (Bečki kongres, 1814/15). Opasnost da se Rusija, pak, previše osili i sama ugrozi evropsku ravnotežu,

⁴ Videti: Klaus Eder, “Europe’s Borders: The Narrative Construction of the Boundaries of Europe”, *European Journal of Social Theory*, Vol. 9, No. 6, 2006, pp. 262–264.

⁵ Videti: Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, Službeni glasnik, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2011.

⁶ Klaus Eder, “Europe’s Borders: The Narrative Construction of the Boundaries of Europe”, op. cit., pp. 260–261. Videti i: Bo Strath, “A European Identity: To the Historical Limits of a Concept”, *European Journal of Social Theory*, Vol. 5, No. 4, 2002, pp. 392–393. Rusija i Turska više nisu problematične jednostavno zbog toga što su religijski drugačije, već što se smatraju civilizacijski inferiornijim po više osnova, a pre svega s obzirom na prirodu njihovih političkih i društvenih ustanova, te na mentalitet i način života.

⁷ Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, third edition, Palgrave, 2002, pp. 31–36.

navela je pojedine zapadne sile (pre svega Britaniju i Francusku) da u evropsko društvo država uključe i opadajuću Tursku kao protivtežu ruskoj ekspanziji u jugoistočnoj Evropi, što se formalno desilo Pariskim mirom 1856, kojim je okončan Krimski rat.⁸

Univerzalizacija evropskog društva država na ceo kontinent (vremenom i šire) relativizovala je tradicionalnu podelu između evropskog Istoka i Zapada, ali je nije ukinula, već je naprotiv otvorila mogućnosti za različite interpretacije ove podele. Tako geopolitičar Makinder (*Halford J. Mackinder*) u svojim radovima utvrđuje znatno drugačiju granicu Istoka i Zapada od one koja je delila zapadno hrišćanstvo od istočnog hrišćanstva i islama, odnosno Okcident od Orijenta. Makinderovu Istočnu Evropu, predvorje evroazijskog „predela srca“ (*Heartland*) čini objedinjeno područje slivova dva evropska poluzatvorena mora – Baltičkog i Crnog. Dok se na Zapadu nalaze sile koje su vremenom prigrllile demokratiju i liberalizam kao društveni i politički poredak (Velika Britanija i Francuska), na Istok su se smestili tradicionalni autoritarni poreci Pruske (koja je kasnije uspela da ujedini Nemačku, uključujući i njen deo koji pripada Zapadnoj Evropi), Austrije i Rusije.⁹ Paradoks istorije sa stanovišta o ovakvoj podeli je činjenica da su relativna stogodišnja stabilnost i mir u Evropi (1815–1914) narušeni sukobom između tabora zemalja formiranih mimo ove podele.¹⁰ U dva svetska rata, istočna sila Rusija našla se na strani zapadnih sila Britanije i Francuske, u nastojanju da se spreči Nemačka da zagospodari kontinentom.¹¹

Drugi svetski rat je kao ishod imao novu varijantu podele na evropski Istok i Zapad u nikad oštrijem obliku. Kao odgovor na ideološku i stratešku pretnju od Sovjetskog Saveza, Zapadna Evropa je rekonstituisala svoj zajednički identitet tako što su države koje je čine izašle iz dotadašnje logike ravnoteže snaga u međusobnim odnosima i primenile je isključivo na Istok. Pošto nisu bile dovoljno snažne da same uravnoteže sovjetsku moć, oslonile su se na SAD, a identitet evropskog Zapada se utopio u širi evroatlantski identitet. Istok su činili sovjetska Rusija i njeni evropski sateliti, a granica

⁸ Ibidem, p. 32.

⁹ H. J. Mackinder, *Democratic Ideas and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, Henry Holt and Company, New York, 1919. Posebno obratiti pažnju na mapu na strani 148.

¹⁰ Sa stanovišta realpolitike koja nacionalni interes stavlja ispred nadnacionalnih identiteta, pak, ovo je krajnje očekivano.

¹¹ U Drugom svetskom ratu je Rusija (Sovjetski Savez) čija je različitost u odnosu na Zapad sada bila pojačana socijalističkom ideologijom i modelom razvoja, čak dala odlučujući doprinos slamanju ovog nemačkog poduhvata.

¹² S tom razlikom što je Istok ostao uskraćen za strateški važne izlaze iz Crnog i Baltičkog mora, te za Jugoslaviju (većim delom istočnoevropsku) nakon 1948.

Istoka i Zapada grubo se poklopila sa onom koju je Makinder anticipirao.¹² Na tlu Zapadne Evrope razvija se jezgro današnje Evropske unije.¹³ Sa krajem Hladnog rata i povlačenjem Rusije iz velikog dela evropskog Istoka, kao i raspadom samog Sovjetskog Saveza, u prvi mah je izgledalo da će pobednička evroatlantska civilizacija ujediniti Evropu tako što će transformisati Istok u pravcu prihvatanja univerzalnih vrednosti i poretka, na način na koji je to (privremeno) pošlo za rukom Aleksandru Makedonskom. Do toga nije došlo, jer Rusija za razliku od Persije nije poražena u ratu, te je sačuvala mogućnost da se nezavisno opredeljuje o svom spoljnopolitičkom kursu, samim tim i da iznova reprodukuje svoj identitet, protivrečan u odnosu na evropski Zapad. Podela na Istok i Zapad je opstala, samo je postala složenija i ogleda se u više aspekata, o čemu će biti reči u narednom poglavlju.

Gde se Srbija istorijski nalazila u odnosu na razvoj podele na evropski Istok i Zapad? Prve srpske zemlje u ranom Srednjem veku osnovali su Sloveni koji su se smestili na području kuda je prethodno prolazila granica između Istočnog i Zapadnog Rimskog carstva. Ta geografska činjenica odraziće se kasnije na konstituisanje srpskog identiteta u odnosu na oba „druga“ – istočno i zapadno. Ključni događaji koji su udarili temelje srpske politike „između Istoka i Zapada“ odigrali su se u 13. veku.¹⁴ Koristeći udarac koji su krstaši 1204. naneli Vizantiji, tadašnja srpska elita uspela je trajno da se otrgne vizantijskim (istočnim) hegemonističkim ambicijama, a da se u isto vreme ne pozapadnjači. Godine 1217. Stefan Nemanjić krunisan je za prvog srpskog kralja iz ruku rimskog pape, što u simboličnom smislu predstavlja beg iz vizantijske sfere uticaja. Godine 1219, pak, Stefanov brat Sava izdejtvoavao je autokefalnost za Srpsku pravoslavnu crkvu, koja od tog trenutka postaje dominantna verska organizacija u Srba, što ih distancira od Zapada. Srednjovekovna politika nesvrstavanja omogućila je Srbiji da se uzdigne do ranga nezavisne regionalne sile, koja će na vrhuncu svoje moći, pod carem Dušanom u 14. veku imati imperijalni multinacionalni karakter (Carstvo Srba i Grka). Brzi raspad ovog carstva i nova velika pretnja sa Istoka, od islamskog (osmanlijskog) „drugog“, uzdrmali su uspostavljeni srpski identitet i uticali da se on privremeno utopi u širi hrišćanski – multinacionalna hrišćanska vojska pod komandom kneza Lazara poražena

¹³ Decenije Hladnog rata obeležili su paralelno produbljivanje Evropskih zajednica (jačanje njihovih ingerencija u odnosu na države članice i utiranje puta za stvaranje nadnacionalne Evropske unije) i proširenje istih (sa ciljem objedinjavanja „slobodnog“ evropskog prostora). Dezmone Dinan, *Sve bliža Unija – uvod u evropsku integraciju*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 19–20.

¹⁴ Doduše, prvi zabeleženi slučaj kada je Srbija profitirala od sukoba jedne istočne i jedne zapadne sile desio se 927. godine, kada je hrvatski kralj Tomislav u bici na području današnje istočne Bosne zaustavio ekspanziju bugarskog carstva i time omogućio obnavljanje srpske države pod knezom Časlavom i njen kasniji uspon.

je od Osmanlija na Kosovu 1389. Rezultat je bio vazalni status i novi pokušaj nesvrstane politike, a zatim i potpuni gubitak srpske državnosti u korist ekspanzionističkog Osmanlijskog carstva.

Pod Osmanlijama obnovljena je srpska „ni Istok, ni Zapad“ orijentacija. Srpski identitet u ovom periodu sveo se na pravoslavni hrišćanski identitet, jer je on bio osnovna linija razlikovanja u odnosu na islamsku imperiju. Vremenom su Srbi uspeli da se integrišu u poredak i tako zaštite svoju religiju. No, kada im se u austrijsko-turskim ratovima na prelazu iz 17. u 18. vek ukazala prilika za oslobođenje, hrlili su u zagrljaj Habzburga i sa ustaljenjem granice na Dunavu i Savi bili kažnjeni velikim seobama na sever. U Habzburškoj monarhiji došli su u drugu opasnost – da podlegnu pritisku da se pokatoliče, usled čega se njihov identitet iznova reprodukovao kao odgovor na dva „druga“: islamski Istok i katolički Zapad. Ovo je imalo dve posledice. Prva je da su iz srpskog nacionalnog korpusa odstranjeni svi oni koji su promenili veru, jer je njihov potez predstavljao pretnju za krhki, na pravoslavlju zasnovani identitet Srba. Druga je da se Srbi, kako bi se oslobodili stešnjenosti između katoličkog čekića i islamskog nakovnja, u sve većoj meri okreću Rusiji – istočnoj sili koja je bila isuviše udaljena da bi bila preteče „drugo“, a ujedno i dovoljno moćna da može da utiče na prilike na Balkanu u korist pravoslavnih naroda.¹⁵ Upravo će Rusija odigrati ključnu ulogu u srpskom sticanju autonomije u prvoj polovini 19. veka, iako je podsticaj za srpske ustanke radi socijalnog i nacionalnog oslobođenja stigao sa Zapada – od ideja Francuske revolucije. U toku svog razvoja u 19. i na početku 20. veka kao vazalne, a zatim nezavisne države, Srbija je odolela iskušenju da se trajno svrsta bilo na Istok bilo na Zapad, jer je jedino takva politika omogućavala opstanak, teritorijalno proširenje i jačanje. U Krimskom ratu (1853–1856), Srbija je bila neutralna. U ratovima 1876–1878, Srbija je zahvaljujući Rusiji izvojevala teritorijalno proširenje i stekla preduslove nezavisnosti, da bi joj to u punoj meri bilo priznato tek kad se na Berlinskom kongresu okrenula podršci Austrougarske i Nemačke, kako bi bio anuliran od Rusije nametnut San-Stefanski ugovor koji je favorizovao Bugare. U podeli interesnih sfera na Balkanu između Rusije (koja je računala na Bugarsku) i Austrougarske (koja je okupirala Bosnu i Hercegovinu), Srbija se našla „u sendviču“ i svoj identitet je mogla da sačuva jedino mudrim „laviranjem“ između dve strane u narednim decenijama.

Ako sledimo Makinderovu podelu, reklo bi se da se Srbija svejedno nalazila na Istoku, jer su i Rusija i Austrougarska bile istočne sile. Ipak,

¹⁵ O „dvostrukom prihvatanju i odbijanju“ (islama i katoličanstva) kao osnovi konstituisanja srpskog identiteta u periodu austrijsko-turskih ratova, te orijentaciji ka Rusiji kao udaljenoj sili, videti: Mladen Lazić, „Serbia: A Part of Both the East and the West?“, *Sociologija*, Vol. 45, No. 3, 2003, pp. 196–198.

uzore za svoj unutrašnji društveni i politički razvoj, sa ciljem modernizacije zemlje, Srbija je tražila na Zapadu.¹⁶ Koketiranje Srbije sa Zapadom postalo je dodatno izraženo pri kraju Prvog svetskog rata, kad se Srbija oslonila na Francusku i pružila lojalnost novom (od Zapada stvorenom) Versajskom poretku.¹⁷ Tako je ne samo preživela rat uprkos velikim ljudskim žrtvama, već je izgradila i novu veliku multinacionalnu (poput nekadašnjeg Dušanovog carstva) državu Jugoslaviju. Ipak, usled svog geografskog položaja i unutrašnje raznolikosti, Jugoslavija će tek morati da „lavira“ između zapadnih *status quo* sila i revizionista na čelu sa nacističkom Nemačkom. Rezultat te politike bilo je pristupanje Trojnom paktu u martu 1941, koje je po svojim odredbama bilo više potvrda neutralnog statusa, nego vezivanje za jednu stranu. Kako su pučisti od 27. marta ipak rešili da se vežu za jednu stranu, Jugoslavija je kažnjena privremenim brisanjem sa evropske mape i žrtvama koje je podneo naročito srpski narod.

Zahvaljujući porazu Hitlerove Nemačke, Jugoslavija je dobila priliku da bude obnovljena. To je pošlo za rukom komunistima, koji su smestili zemlju, ali opet na vrlo kratak rok, na Istok – u orbitu Sovjetskog Saveza. Od 1948. Jugoslavija se na čelu sa Titom izvlači iz te orbite i četiri decenije opstaje i razvija se kao možda najprosperitetnija od svih srpskih država u istoriji, zahvaljujući politici nesvrstavanja po modelu postavljenom još u 13. veku – idejno bliska Istoku, strateški Zapadu, a politički nezavisna i po takvom položaju i ulozi jedinstvena u Evropi. Kraj ovog idiličnog perioda umnogome podseća na raspad Dušanovog carstva i osmanlijsko osvajanje srpskih zemalja. Hladni rat je završen, odnos snaga se pomerio u korist Zapada, a Jugoslavija, koja najednom više nije bila geografski granična zemlja, raspala se u ratu pošto su došle do izražaja njene unutrašnje protivrečnosti. Elita Srbije na čelu sa Miloševićem, pak, isprva je pokušala da ostane verna srpskoj/jugoslovenskoj orijentaciji nesvrstavanja, koja je na Zapadu bila viđena kao antizapadni stav i morala je da bude kažnjena. Ipak, ratovi koje je Srbija vodila devedesetih da bi se oduprla američkom (zapadnom) balkanskom dizajnu sačuvali su (reprodukovali) identitet Srbije, koja je uspela da odbrani kakvu-takvu nezavisnost. To će doći do izražaja i u postmiloševićevskom periodu gde će se, i pored načelnog vezivanja za Zapad, srpske elite uporno suprotstavljati dovršenju američkog balkanskog dizajna, tražeći pritom partnere i na drugoj strani sveta. Usloznjavanje podele Istok–Zapad u poslednjih nekoliko godina dalo je zamah ovakvoj politici, ali ju je

¹⁶ Dobar primer je Ustav iz 1888. (obnovljen 1903), koji je pisan po uzoru na belgijski. Može se reći da je Srbija u prvoj deceniji 20. veka bila demokratskija i od Rusije i od Austrougarske, i u tom smislu „zapadnija“.

¹⁷ Nakon što je njena istočna saveznica Rusija revolucijom krenula putem drugačijeg društvenog poretka – socijalizma i napustila rat.

ujedno stavilo i na probu izdržljivosti, što ćemo detaljnije razmotriti u sledećem poglavlju.

Srbija u današnjoj podeli Istok–Zapad

Kada kažemo „današnjoj“, mislimo pre svega na aktuelni period koji je započeo prošle, 2012. godine. Za ovu godinu je na evropskom planu karakteristično to što je podela Istok–Zapad iznova aktuelizovana neuspehom rusko-američkog približavanja u periodu „resetovanja“ (2009–2012). Što se Srbije tiče, za nju je ova godina bitna pre svega zbog toga što je izabrala novu vladu, ali i zato što je dobila status kandidata za članstvo u EU i pokrenula pregovore o Kosovu sa mrtve tačke. Ne bismo mnogo pogrešili ni kada bismo uzeli 2008. godinu za referentnu tačku od koje počinje „današnje“ vreme. U toj godini su rusko-američki odnosi dostigli najnižu tačku posle Hladnog rata, čime je i podela Evrope na Istok i Zapad zaoštrena. Neuspeh „resetovanja“ koje je usledilo nakon izbora Obame na mesto američkog predsednika u toj godini, zapravo u velikoj meri vraća odnose Istoka i Zapada u stanje kakvo je bilo 2008. Ova godina bila je prelomna i za Srbiju, jer je ova u njoj takođe izabrala novu vladu, potpisala sa EU Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, dok je Kosovo proglasilo nezavisnost. Zato ćemo u razmatranju „današnjeg“ stanja imati u vidu i razvoj odnosa od 2008. do danas. Aktuelnu podelu na evropski Istok i Zapad raščlanićemo na 4 aspekta, kako bismo lakše ustanovili gde se Srbija nalazi u odnosu na nju: identitetski, bezbednosni, ekonomski i demokratski aspekt.

Identitetski aspekt. Videli smo da je kroz istoriju Evropa prešla dug put u oblikovanju sopstvenog identiteta – od suprotstavljanja zapadnog hrišćanstva istočnom hrišćanstvu i islamu, preko ideje o civilizacijskoj superiornosti Okcidenta nad Orijentom, pripadnosti evropskom društvu država (i privrženosti evropskoj ravnoteži snaga) kao kriterijumu podele, reakcije na stratešku i ideološku pretnju od društvenoekonomskog modela socijalizma, do oblikovanja evroatlantske civilizacije koja je uspela da se izbori za evropsko i svetsko vođstvo. Upravo ovo poslednje jeste presudno za specifičnost današnje istočno-zapadne podele Evrope u odnosu na istorijsku. Do sada je uvek Zapad bio u centru pažnje, kao strana koja konstituise svoj identitet u odnosu na nekakvu pretnju sa Istoka. Danas je Zapad na čelu sa Sjedinjenim Državama kao jedinom preostalom supersilom postao u toj meri dominantan, da je mnogo značajnije pitanje kako se to identitet Istoka konstituise u odnosu na zapadnu pretnju. U posthladnoratovskom periodu, Zapad je svoju identitetsku granicu znatno pomerio na Istok, sa krajnjim ciljem da čitavu Evropu ujedini i podredi projektu novog poretka zasnovanog na „univerzalnim“ vrednostima evroatlantske civilizacije, a pod američkom hegemonijom (projekat Evrope „cele i slobodne“). Problem je u tome što Istok, otelotvoren u

Rusiji, i pored prvobitne vizije (sa samog kraja Hladnog rata) uključanja u Zapad, nije mogao da prihvati da do prevazilaženja evropske podele dođe na od Zapada zamišljeni način. Ovaj problem postaće naročito izražen u 2008. godini, da bi ga neuspeh rusko-američkog „resetovanja“ još jednom podvukao. Naime, pokazalo se da tradicionalni identitet Rusije nije kompatibilan sa zapadnim projektom i da je nastojanje Zapada da kroz različite oblike pritiska (najčešće protivpravnim mešanjem u unutrašnje poslove nezapadnih zemalja, a ponekad i otvorenom upotrebom sile) nametne ovaj projekat, viđeno kao pretnja u Rusiji, koja će iznova reprodukovati svoj (time i istočnoevropski) identitet. Rusija se ne uklapa u zapadni projekat, jer sa ciljem sopstvenog opstanka i razvoja (iz niza razloga geografske i istorijske prirode) insistira: spolja – na statusu nezavisne velike sile koja ravnopravno sa drugim velikim silama (u „koncertu“) upravlja međunarodnim poretkom; iznutra – na jakoj suverenoj državi kao garantu vrednosne samobitnosti društva, što povlači za sobom i izbor za to odgovarajućeg društvenog i političkog poretka.¹⁸ Ovo čini Rusiju jedinom preostalom tradicionalnom evropskom silom, pa dolazimo u paradoksalnu situaciju da danas Istok brani ono što je Evropa nekad bila. Na drugoj strani nalaze se zapadnoevropske zemlje, u kojoj su sve nekadašnje velike sile, naravno i manje države, u manjoj ili većoj meri prihvatile američku hegemoniju i podredile svoje spoljne i unutrašnje politike projektu oblikovanja evropskog i svetskog projekta koji bi se zasnivao na univerzalnim

¹⁸ Andrej Cigankov na više mesta citira ruske državnike iz novijeg perioda, kod kojih se, bez obzira na trenutni kontekst i njihovu ličnu orijentaciju, sve vreme provlači svest o neophodnosti da Rusija bude velika i nezavisna sila i kao takva tretirana od drugih (pre svega Zapada), kako bi sačuvala svoj opstanak i osobenost. Sledi nekoliko primera. Kozirjev: „...izgleda da neki zapadni političari, u Vašingtonu i drugde, vide Rusiju ne kao jednakog, već kao mladog partnera. U ovom viđenju, ‘dobar Rus’ je uvek pratilac, nikada vođa“ (članak, *New York Times* iz 1994, navedeno prema: Andrei P. Tsygankov, *Russia’s Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, Rowman and Littlefield Publishers, Inc., Plymouth, 2010, p. 68). Primakov: „Rusija je istovremeno i Evropa i Azija, i ova geopolitička lokacija nastavlja da igra ogromnu ulogu u formulisanju njene spoljne politike... Geopolitičke vrednosti su konstanta koja se ne može napustiti usled istorijskog razvoja“ (prva konferencija na funkciji ministra spoljnih poslova, p. 93). Putin: „Država poput Rusije može da opstane i razvija se u okviru postojećih granica jedino ako ostane velika sila. Za vreme svih svojih perioda slabosti (...) Rusija se na isti način suočavala sa pretnjom raspada“ (obraćanje Savetu Federacije iz 2003, p. 129). Putin: „Za Ruse, jaka država nije anomalija koje se treba otarasiti... oni je vide kao izvor i garanta poretka i inicijatora i glavnu pokretačku silu bilo koje promene“ (članak iz lista *Nezavisimaya gazeta* iz 1999, p. 131). Putin: „Rusija je država sa istorijom koja traje više od hiljadu godina i koja je praktično uvek koristila privilegiju sprovođenja nezavisne spoljne politike. Mi danas nećemo izmeniti ovu tradiciju“ (govor u Minhenu iz 2007, p. 171).

¹⁹ Videti: Merje Kuus, “Europe’s Eastern Expansion and the Reinscription of Otherness in East-Central Europe”, *Progress in Human Geography*, Vol. 28, No. 4, 2004, pp. 472–489. Ne čudi da su najveću zabrinutost povodom rusko-američkog „resetovanja“ izrazili upravo pripadnici elita država „nove Evrope“ – njima otopljanje odnosa SAD i Rusije ne ide na

evroatlantskim vrednostima. Uklapanje većine istočnoevropskih (uključujući i neke postsovjetske) zemalja u Zapad olakšano je time što su one i sopstvene nacionalne identitete u savremenom periodu konstituisale u odnosu na rusko „drugo“, pa neke od njih čak postaju i perjanice zapadne ekspanzije.¹⁹ Istoku pored Rusije praktično ostaju još samo (i to je upitno) Belorusija i Jermenija, dok je Ukrajina teško identitetski podeljena zemlja – može se reći da evropska podela na Istok i Zapad cepa ovu zemlju nadvoje.²⁰ Postoji, međutim, još jedna evropska država koja se u odnosu na današnju identitetsku istočno-zapadnu podelu nalazi u vrlo osetljivoj situaciji – Srbija.

Videli smo da je Srbija tradicionalno konstituisala svoj identitet u odnosu kako prema istočnom, tako i prema zapadnom „drugom“. Takođe smo videli i da je Rusija imala bitnu istorijsku ulogu kao udaljena zemlja na koju su se Srbi oslanjali kako bi se oslobodili stešnjenosti između dve bliske opasnosti – katoličke i islamske, te između dve imperije u kojima su ove religije dominantne. Kasnije su Srbija i Jugoslavija uglavnom profitirale od ruske uloge u zaštiti evropske ravnoteže snaga i same dale doprinos toj ravnoteži. U vreme Hladnog rata, Jugoslavija je opstajala i razvijala se zahvaljujući ravnoteži Istoka i Zapada (pri čemu je idejno bila bliža Istoku) i raspala se kad je ta ravnoteža narušena. U posthladnoratovskom periodu, Srbija je preostala kao jedina istočnoevropska zemlja izvan postsovjetskog prostora koja nije morala da svoj nacionalni identitet konstituiše u odnosu na rusko „drugo“, jer nikada, pa ni u periodu Hladnog rata, nije bila neposredno ugrožena od njega. To i vernost sopstvenom identitetu koji podrazumeva „laviranje“ između Istoka i Zapada i privrženost evropskoj ravnoteži snaga učinili su njeno uključivanje u novi evropski poredak zasnovan na dominaciji evroatlantizma nemogućim. Na Srbiju se danas vrši veliki pritisak, kako spolja, tako i iznutra

ruku, jer obesmišljava *ratio* njihove rusofobičnosti i „jastrebovske“ orijentacije prema Istoku, čijim napuštanjem bi i njihov identitet bio ugrožen. Videti: „An Open Letter to the Obama Administration from Central and Eastern Europe“, firstly published in Polish newspaper *Gazeta Wyborcza* on July 16, 2009, Internet, http://www.rferl.org/content/An_Open_Letter_To_The_Obama_Administration_From_Central_And_Eastern_Europe/1778449.html, 08/11/2012.

²⁰ U pitanju je oštra identitetska podeljenost ukrajinskog stanovništva na relaciji severozapad-jugoistok, iz koje proizilaze suštinske razlike u viziji spoljopolitičke orijentacije zemlje. Dok se stanovništvo severozapadnog dela zemlje identifikuje sa Zapadom (među njima nije mali broj onih unijatske vere) pa je sklon orijentaciji ka ulasku u NATO, stanovništvo jugoistoka (među njima i oko 20 posto stanovnika Ukrajine koji se izjašnjavaju kao Rusi, te 40 posto onih koji govore ruskim jezikom) je u načelu proruski orijentisano i protiv ovakve opcije. O ovoj podeli pisao je još Hantington, koji u *Sukobu civilizacija* Ukrajinu naziva „pocepanom zemljom“. Semjuel P. Hantington, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID, Podgorica, Romanov, Banja Luka, 2000, str. 184–187. Kod nas se njome detaljnije bavi Dragan Petrović, koji govori o „ukrajinskoj klackalici“ u smislu smenjivanja na vlasti prozapadno i proruski orijentisanih režima. Dragan Petrović, *Geopolitika postsovjetskog prostora*, Prometej, Novi Sad, IMPP, Beograd, 2008, str. 50–62.

(od strane domaćih „evroatlantista“) da se odrekne svog tradicionalnog identiteta, ne bi li se ipak priključila „evroatlantstskoj zajednici“. Po našem mišljenju, to bi teško narušilo njen nacionalni interes, te je stoga neprihvatljivo. Uslovi koji se pred Srbiju postavljaju da se priključi Zapadu su znatno teži od uslova koje je morala da ispuni bilo koja od evropskih država, upravo iz razloga nepoverenja Zapada u jednu zemlju sa tradicionalno nesvrstanom ulogom i bliskošću sa Rusijom. Na prvi pogled tu su zahtevi da se Srbija bezuslovno odrekne teritorije Kosova, na kojoj i dalje živi značajan broj Srba (koji tu u kontinuitetu žive od srednjeg veka i gde se nalazi veliki deo srpske religijske baštine), te da se pomiri sa mogućim ukidanjem Republike Srpske i ostavi Srbe u zemljama regiona bez zaštite. Kad se bolje pogleda, „iza brega se valjaju“ još teži zahtevi, od potezanja pitanja unutrašnjeg društvenopolitičkog uređenja zemlje i bezuslovnog usvajanja „univerzalnih“ vrednosti, do reinterpretacije sopstvene istorije u pravcu minimiziranja zasluga iz svetskih (i drugih) ratova za ono što je Evropa danas i ponižavanja da Srbiju na „evropskom putu“ uslovljavaju oni koji su se u tim ratovima nalazili na pogrešnoj strani istorije. Na drugoj strani, pokušaj svrstavanja Srbije na Istok (kojim bi ona takođe odstupila od svog identiteta) naneo bi neposrednu štetu Srbiji, jer bi je ekonomski i politički izolovao u situaciji kada je sa svih strana okružena zemljama Zapada.

Postavlja se pitanje da li u datim okolnostima Srbija ipak može da sačuva svoju spoljnopolitičku orijentaciju između Istoka i Zapada, koja je najisplativija za njen nacionalni interes, te time i u nastavku 21. veka reprodukuje svoj tradicionalni identitet? Može, najpre koristeći prednosti svog geografskog položaja koji je čini esencijalnim akterom u regionu. Mišljenja smo da bi Zapad pre prihvatio da Srbija sačuva svoj unikatni identitet, nego da pokuša da je eliminiše kao aktera, jer bi ovo drugo narušilo stabilnost u Jugoistočnoj Evropi. Zatim, Srbija može da igra na kartu nejedinstva unutar Zapada, tj. evroatlantske civilizacije, odbijanjem da se uključi u „novu Evropu“ i stavljanjem naglaska na saradnju sa zemljama „stare Evrope“ od kojih su neke makar u obrisima zadržale sećanje na svoju tradicionalnu ulogu na kontinentu, a u isto vreme su sklonije saradnji sa Rusijom. Određeni aranžmani sa Turskom, koja ni sama nije sasvim identitetski integrisana u Zapad, takođe mogu biti od koristi. Naravno, Srbija treba gde god je moguće da se oslanja na Istok, odnosno Rusiju, ali i vanevropske aktere, pa čak i da pokušava da neka rešenja traži u neposrednom bilateralnom pregovaranju sa Sjedinjenim Državama, umesto onog koji bi se odvijao u multilateralnom evroatlantskom kontekstu. Šta bi bili neki od konkretnih poteza koje bi Srbija mogla da povuče, biće jasnije iz razmatranja preostalih aspekata podele Istok–Zapad.

Bezbednosni aspekt. Za vreme Hladnog rata postojala je jasna bezbednosna podela u Evropi na istočni (Varšavski pakt) i zapadni vojni blok

(Severnoatlantski pakt – NATO). Sa završetkom Hladnog rata, istočni blok se raspušta, a NATO započinje svoje proširenje na istok uključivanjem novih država (bivših članica Varšavskog pakta, čak i nekih postsovjetskih zemalja) i pokušava da nametne sebe kao dominantnu bezbednosnu ustanovu u Evropi. Međutim, Rusija ostaje van ovog saveza i u njegovom proširenju ka njenim granicama vidi pretnju, te kao alternativu predlaže uspostavljanje sistema stvarne sveobuhvatne i nedeljive bezbednosti na evroatlantsko-evroazijskom prostoru (od Vankuvera do Vladivostoka), u koji bi se ravnopravno uključile sve države sa ovog prostora i njihovi savezi.²¹ Ključna bezbednosna organizacija prema ruskom predlogu bila bi OEBS (ona je i proklamovala načelo sveobuhvatne i nedeljive bezbednosti), dok bi novi režim jednake bezbednosti za sve postao pravno obavezujući zaključenjem Evropskog bezbednosnog sporazuma.²² Do danas, Zapad (pre svega SAD) ostaje nem na predlog koji bi podrazumevao da Rusija (sa svojim opisanim identitetom nezavisne velike sile specifičnih društvenih i političkih ustanova i vrednosti) postane ravnopravan deo evropskog bezbednosnog sistema, i umesto toga trijumfalistički insistira na tome da Rusija prihvati primat NATO u evropskim bezbednosnim pitanjima. Pošto Rusija to ne želi, bezbednosna podela iz Hladnog rata u Evropi i dalje opstaje, samo je proširenjem NATO pomerena na istok.²³ Na drugoj strani te podela nalazi se Rusija sa svojim saveznicima iz ODKB (Organizacija dogovora o kolektivnoj bezbednosti), Jermenijom i Belorusijom. I ovde je položaj Ukrajine osetljiv usled njene identitetske podeljenosti, tako da je za nju jedina ispravna opcija neutralnost – igranje uloge tampon-države između NATO i Rusije. I za Srbiju je neutralnost jedina korisna opcija, ali iz nešto drugačijih razloga.

Bezbednosno pridruživanje Srbije Istoku, odnosno ODKB, nerealno je i besmisleno, usled geografskog položaja Srbije. Ulazak Srbije u NATO, pak, takođe je besmislen, jer se ne može braniti nijednim od standardnih argumenata kojima se može pravdati ulazak jedne zemlje u vojni savez. Država se opredeljuje za vojno savezništvo u dva slučaja. Prvi je defanzivni

²¹ Reprezentativni tekst u kojem obrazlaže suštinu ruskog predloga evropskog režima sveobuhvatne i nedeljive bezbednosti objavio je ministar spoljnih poslova Rusije Sergej Lavrov. Videti: Sergei Lavrov, "The Euro-Atlantic Region: Equal Security for All", *Russia in Global Affairs*, No 2, April-June 2010, Internet, http://eng.globalaffairs.ru/number/The_Euro-Atlantic_Region:_Equal_Security_for_All-14888, 10/1/2013.

²² *President of Russia Dmitry Medvedev's Speech at Meeting with German Political, Parliamentary and Civic Leaders*, Berlin, June 5, 2008, Internet, http://www.in.mid.ru/brp_4.nsf/0/C080DC2FF8D93629C3257460003496C4, 10/01/2013; *European security treaty*, Draft, Internet, <http://archive.kremlin.ru/eng/text/docs/2009/11/223072.shtml>, 10/01/2013.

²³ O nedovršenoj prirodi Hladnog rata, videti: Sergei Karaganov, "The Magic Numbers of 2009", *Russia in Global Affairs*, No 2, April-June 2009, Internet, http://eng.globalaffairs.ru/number/n_13036, 10/01/2013.

– reagujući na pretnju koja dolazi od nekog spoljnog aktera, država se povezuje sa drugim državama koje se osećaju ugroženim od tog istog aktera. U slučaju Srbije i NATO ovaj razlog ne postoji, jer Srbija nije Poljska ili Estonija, pa da se oseća ugroženom od Rusije, niti je Albanija ili Hrvatska, da bi se osećala ugroženom od Srbije. Unikatan geopolitički položaj i istorijska tradicija Srbije utiču na to da danas ne postoji pretnja od koje bi baš NATO bio kompetentan da brani Srbiju. Štaviše, svoj poslednji rat Srbija je vodila upravo protiv NATO, čije pojedine države članice i danas ugrožavaju Srbiju, pre svega tako što insistiraju da se ova odrekne dela svoje teritorije. Tu dolazimo do drugog razloga koji podstiče državu da se priključi vojnom savezu, ofanzivnom – da bi ostvarila određeni interes (zauzela neku teritoriju, proširila svoj uticaj, popravila svoje mesto u međunarodnom sistemu ili prestiž), država se povezuje sa onim državama koje joj u tome mogu pomoći. I ovaj argument nije validan u slučaju Srbije i NATO, jer ne postoji nijedan interes koji bi Srbija ulaskom u NATO mogla da ostvari. Naprotiv, Srbija bi morala da se odrekne svojih vitalnih interesa da bi uopšte ušla u NATO – najpre da prizna безусловnu nezavisnost Kosova, a onda i da zaboravi na Republiku Srpsku i zaštitu Srba u regionu, te da se odrekne sopstvene nezavisnosti svodeći sebe na puku marionetu vodećih zapadnih sila, dok bi njen prestiž bio poljujan članstvom u jednom militantnom savezu koji s vremena na vreme vodi agresivne ratove širom sveta.²⁴

Da li Srbija može da sačuva svoju neutralnost? Naravno, uprkos pritiscima koji dolaze od nekih stranih, a još više domaćih NATO lobista da se priključi zapadnoj alijansi. Valja reći da u svojoj višedecenijskoj istoriji NATO nijednu zemlju nije silom naterao da mu se pridruži. Naprotiv, nekoliko najnovijih članica (a tu praksu nastavljaju i zemlje zainteresovane za članstvo) se utrkivalo koju će pre NATO da primi. Ovaj savez insistira na reputaciji dobrovoljne vojne organizacije (za razliku od nekadašnjeg Varšavskog pakta, ili pre toga Trojnog pakta) i ne bi hteo da je naruši samo zato da bi primio Srbiju, za njegovu vojnu moć jednu relativno beznačajnu državu. Konačno, Srbija uvek može da se pozove na odredbu deklaracija OEBS iz Istanbula i Astane, koje su konsenzusom prihvatile i sve zapadne zemlje, a koje državama sa područja OEBS daju pravo na neutralnost.²⁵ Sve što srpska politička elita treba da radi je da se poziva na ovu odredbu i služi se argumentima koje smo naveli.

²⁴ Videti: Vladimir Trapara, „Ograničenja Zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU: kome zapravo Srbija treba da se prilagodi?“, u: Dragan Đukanović, Miloš Jončić (urs.), *Spoljna politika Srbije i zajednička spoljna i bezbednosna politika Evropske unije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2012, str. 42–56.

²⁵ „Potvrđujemo inherentno pravo svake države učesnice da bude slobodna da izabere svoje bezbednosne aranžmane, uključujući ugovore o savezu, onako kako se budu razvijali. Svaka država ima i pravo na neutralnost“. *Astana Commemorative Declaration – Towards a Security Community*, Internet, <http://www.osce.org/cio/74985>, 10/1/2013.

Ekonomski aspekt. Na svetskom nivou, još u vreme Hladnog rata odomaćila se podela na bogati i razvijeni Sever i siromašni i zaostali Jug. Ona nije mogla da prikrije činjenicu da su zemlje socijalističkog Istoka (uključujući i Sovjetski Savez) i same bile siromašne i zaostale u odnosu na kapitalistički Zapad. Hladni rat je odavno završen, sve zemlje Istoka prešle su na kapitalizam, a ipak je dovoljno baciti samo jedan pogled na kartu Evrope koja predstavlja BDP po glavi stanovnika ili visinu prosečne plate, da bi se uočilo kako podela na bogati Zapad i siromašni Istok Evrope i dalje stoji tamo gde je nekad stajala hladnoratovska podela. Proširenje Evropske unije na Istok tu nije mnogo promenilo, osim što je uvelo još jednu liniju ekonomske istočno-zapadne podele – na članice EU i one koje ostaju napolju. Paradoks je u tome što Rusija i Turska kao dve dinamične zemlje ekonomskog Istoka, koje verovatno nikad neće ući u EU, imaju bolje ekonomske pokazatelje od zemalja kandidata za članstvo, pa čak i pojedinih članica EU, ostvarujući pritom u kontinuitetu stope rasta veće od onih na nivou EU kao celine (uz to, Tursku nije pogodila ekonomska kriza).²⁶ Ako se tome doda i zavisnost Evrope od energenata (i drugih resursa) koji dolaze iz Rusije (i sa prostora koji Rusija kontroliše), te da se centar svetske ekonomije polako seli sa Severnog Atlantika ka Azijsko-pacifičkom regionu, onda sve to daje istočno-zapadnoj ekonomskoj podeli u Evropi novo značenje. Kao i na bezbednosnom planu, Rusija (uz simpatije pojedinih zemalja „stare“ Evrope, pre svega Nemačke) i na ekonomskom predlaže ukidanje ove podele i uspostavljanje jedinstvenog ekonomskog prostora od Atlantika do Pacifika, formirajući Evroazijsku uniju čiji cilj nije suprotstavljanje EU, već naprotiv, ekonomsko uzdizanje postsovjetskog prostora radi njegovog povezivanja sa EU.²⁷

Šta ovo znači za Srbiju? Imajući u vidu savremene trendove u pogledu podele na ekonomski Istok i Zapad u Evropi, Srbija i na ovom planu treba da nastoji da sačuva jedinstven položaj između Istoka i Zapada. To ne znači da ne treba da se pridruži Evropskoj uniji – naprotiv, priključenje EU je jedan od bitnih preduslova za ekonomski napredak Srbije, ali samo pod određenim uslovima. Kada pogledamo ekonomske pokazatelje novoprimiteljenih zemalja EU, videćemo da oni variraju od vrhunskih (Estonija), do prosečnih, ako ne i slabih (Rumunija i Bugarska). Da bi Srbija profitirala od ulaska u EU, mora

²⁶ Prema podacima Svetske banke, Turska ima veći BDP po glavi stanovnika (paritet kupovne moći) od Rumunije, Bugarske i svih zemalja kandidata, dok Rusija bolje stoji i od Hrvatske, Litvanije i Letonije. Internet, <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=12&id=4&CNO=2, 01/04/2013>. U (inače mršavoj) 2012, prema proceni CIA, Rusija je ostvarila rast od 3,6 procenta, a Turska od 3 procenta. Nijedna država članica EU, niti kandidat za članstvo, nije postigla više od toga. Internet, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2003rank.html, 01/4/2013>.

²⁷ Videti: “Towards an Alliance of Europe”, Analytical Report of the Russian Group of the Valdai International Discussion Club, 2010, Internet, <http://vid-1.rian.ru/ig/valdai/Alliance%20eng.pdf, 08/1/2013>.

da ima „otvoren prozor“ i na drugu stranu sveta – da iskoristi svoj unikatni geografski položaj i istorijske veze (ne samo sa Rusijom, već i sa nesvrstanim zemljama) da bi se potvrdila kao najpoželjniji partner u Istočnoj Evropi za ekonomsku saradnju što širem krugu svetskih ekonomskih aktera. Tu naročito imamo u vidu države koje postizu visoke stope ekonomskog rasta i koje imaju pozitivan platni bilans, te su time privlačnije za saradnju od Evropske unije, koja pak ima prednost svog već stečenog bogatstva i nivoa tehnološkog razvoja. Pri ulasku u EU, Srbija treba dobro da razmotri da li će morati u potpunosti da se odrekne svoje autonomne ekonomske orijentacije koja joj omogućava da bira partnere, te da tako proceni da li joj se isplati da postane član.

Demokratski aspekt. Za vreme Hladnog rata, Istok je satanizovan od strane Zapada po osnovu nedemokracije. Isti kriterijum opstao je i posle Hladnog rata – zemlje koje nisu prošle tranziciju po zapadnom liberalno-demokratskom modelu ostaju izvan kruga država koje pripadaju evroatlantskoj civilizaciji. U poslednje vreme naročito su jake optužbe na račun autoritarnosti Putinovog režima u Rusiji, a ni većina drugih postsovjetskih zemalja se trenutno ne može pohvaliti razvijenom demokratijom. Problem sa ovim aspektom istočno-zapadne podele je u tome što Zapad (mislimo pre svega na SAD) nije zainteresovan za demokratiju samu po sebi, nego za lojalnost elita na vlasti. Ako je režim autoritaran i nelojalan, propagiranje demokratizacije je jako dobro sredstvo da se taj režim sruši i na vlast dođu lojalni ljudi, koji će legitimet da upravljaju dobiti od naroda. U tu svrhu, Zapad u istočnim zemljama finansira mnoštvo nevladinih organizacija koje se bave demokratizacijom, kao i prozapadne opozicione političke partije, a podržavao je i tzv. „obojene revolucije“ u pojedinim državama. Ukoliko, pak, neki antizapadni lider ili partija demokratskim putem dođu na vlast, onda Zapad čini sve da bi diskreditovao njihovu praksu vladanja kao nedemokratsku. U zemljama postsovjetskog prostora ta taktika jako dobro uspeva, jer vladajuće antizapadne elite, suočene sa subverzivnim delovanjem Zapada, a u odsustvu demokratske političke kulture, podležu iskušenju da zaista pribegnu autoritarizmu. Ipak, govoriti o nekakvoj autoritarnoj istočnoj alijansi koja se suprotstavlja demokratskom Zapadu, bilo bi pogrešno. Primer Rusije je ovde najbolji – to je zemlja koja želi da izgradi demokratiju, ali ne tako što će dopustiti da na vlast dođu marionete Zapada koje bi ugrozile jedinstvo i nezavisnost države, već tako što će sačuvati mogućnost da suvereno odlučuje o svom razvoju.²⁸

²⁸ U svojoj aktuelnoj Strategiji nacionalne bezbednosti, Rusija definiše izgradnju demokratije i civilnog društva kao svoj prvi nacionalni interes. *Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года*, Internet, <http://www.scrf.gov.ru/documents/1/99.html>, 12/9/2012, III(21).

I kod ovog aspekta vidimo jasnu poziciju Srbije između Istoka i Zapada, unikatnu u Evropi. S jedne strane, Srbija sa Zapadom deli to što je nedvosmisleno demokratska zemlja. Sa druge strane, ona hoće da sačuva svoju suverenost i njene demokratske vlasti odbijaju da bespogovorno izvršavaju naloge Zapada. Apsolutno je u interesu Srbije da sačuva demokratiju (koju je, za razliku od velikog broja evropskih zemalja, imala još početkom 20. veka, na šta može da bude ponosna), ali i nezavisnost, tj. da može Zapadu da kaže „ne“ kad je to u njenom interesu. To nije jednostavan zadatak, jer Zapad čini sve što je u njegovoj moći da obezbedi lojalnost i vlasti i opozicije u Srbiji, koji onda padaju u iskušenje da slede naloge suprotne nacionalnom interesu. Ipak, dogod ne posežu za autoritarizmom (kao što je svojevremeno činio Milošević), niti zauzimaju otvoreno antizapadni (poput nekih opozicionih partija), već neutralni stav, političke elite u Srbiji mogu da ostanu na poželjnom kursu.

Zaključak

Naša analiza pokazuje da je dilema koju postavljaju nosioci ekstremnih stavova u srpskom društvu i političkoj eliti Srbije, o tome da li Srbija treba da se svrsta na Istok ili na Zapad – lažna, jer savremeni kontekst istočno-zapadne podele u Evropi nalaže da je Srbiji u nacionalnom interesu upravo da se ne svrsta, odnosno da sačuva i učvrsti svoju orijentaciju „između Istoka i Zapada“. Tim pre što je ova orijentacija prisutna u najvećem delu srpske istorije i time čvrsto ukorenjena u identitet Srbije, što je razumljivo s obzirom na geografski položaj zemlje. Istorijska analiza pokazala nam je da je Srbija najbolje prolazila onda kada se držala ove politike, a loše kada je pokušavala da se svrsta na jednu stranu. Izuzeci su situacije kada bi jedna od dve strane znatno ojačala svoj uticaj u odnosu na drugu na prostoru koji Srbija zauzima; onda bi politika nesvrstavanja bila otežana. To je bio slučaj sa završetkom Hladnog rata i trijumfalnim ponašanjem Zapada. Međutim, cena koju je Srbija platila devedesetih godina prošlog veka (donekle i u 21. veku) za nastavak politike nesvrstavanja nije bila uzaludna, jer je zadržavanje ove politike u međuvremenu olakšano. Srbija se u ratovima devedesetih potvrdila kao esencijalni akter u regionu preko čije volje se ne može tek tako preći. Došle su do izražaja i određene podele unutar dominantnog Zapada, koje Srbija može da iskoristi. Te dve činjenice, u kombinaciji sa čvrstim opredeljenjem Rusije da igra svoju tradicionalnu ulogu, te pomeranjem centra svetske politike i ekonomije od evroatlantskog prostora ka drugim svetskim regionima i akterima, daju nam za pravo da smatramo da Srbija može da sačuva svoju nesvrstanu orijentaciju i njome unapredi svoj nacionalni interes. Naravno, pod uslovom da uobličí ovu orijentaciju na strateški način i svaki svoj spoljnopolitički potez meri u odnosu na vernost središnje strategiji. Krilatica „ni Istok, ni Zapad“ (moguća

je i varijanta „i Istok, i Zapad“) mora da bude nepodeljeno prihvaćena od strane relevantnih političkih elita i trajno zabeležena kao vrhovni nacionalni interes Srbije.

Literatura

- “An Open Letter to the Obama Administration from Central and Eastern Europe”, firstly published in Polish newspaper *Gazeta Wyborcza* on July 16, 2009, Internet, http://www.rferl.org/content/An_Open_Letter_To_The_Obama_Administration_From_Central_And_Eastern_Europe/1778449.html.
- Astana Commemorative Declaration – Towards a Security Community*, Internet, <http://www.osce.org/cio/74985>.
- Bull, Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, third edition, Palgrave, 2002.
- Campbell, David, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1992, Internet, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2003rank.html>.
- Dinan, Dezmon, *Sve bliža Unija – uvod u evropsku integraciju*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2009.
- Eder, Klaus, “Europe’s Borders: The Narrative Construction of the Boundaries of Europe”, *European Journal of Social Theory*, Vol. 9, No. 6, 2006, pp. 255–271.
- European security treaty*, Draft, Internet, <http://archive.kremlin.ru/eng/text/docs/2009/11/223072.shtml>.
- Hantington, Semjuel P., *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID, Podgorica, Romanov, Banja Luka, 2000.
- Internet, <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=12&id=4&CNO=2>.
- Karaganov, Sergei, “The Magic Numbers of 2009”, *Russia in Global Affairs*, No 2, April–June 2009, Internet, http://eng.globalaffairs.ru/number/n_13036.
- Kuus, Merje, “Europe’s Eastern Expansion and the Reinscription of Otherness in East-Central Europe”, *Progress in Human Geography*, Vol. 28, No. 4, 2004, pp. 472–489.
- Lavrov, Sergei, “The Euro-Atlantic Region: Equal Security for All”, *Russia in Global Affairs*, No 2, April–June 2010, Internet, http://eng.globalaffairs.ru/number/The_Euro-Atlantic_Region:_Equal_Security_for_All-14888.
- Lazić, Mladen, “Serbia: A Part of Both the East and the West?”, *Sociologija*, Vol. 45, No. 3, 2003, pp. 193–216.
- Mackinder, H. J., *Democratic Ideas and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, Henry Holt and Company, New York, 1919.
- Nojman, Iver B., *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, Službeni glasnik, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2011.

- Petrović, Dragan, *Geopolitika postsovjetskog prostora*, Prometej, Novi Sad, IMPP, Beograd, 2008.
- President of Russia Dmitry Medvedev's Speech at Meeting with German Political, Parliamentary and Civic Leaders, Berlin, June 5, 2008, Internet, http://www.ln.mid.ru/brp_4.nsf/0/C080DC2FF8D93629C3257460003496C.
- Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года*, Internet, <http://www.scrf.gov.ru/documents/1/99.html>.
- Strath, Bo, "A European Identity: To the Historical Limits of a Concept", *European Journal of Social Theory*, Vol. 5, No. 4, 2002, pp. 387–401.
- "Towards an Alliance of Europe", Analytical Report of the Russian Group of the Valdai International Discussion Club, 2010, Internet, <http://vid-1.rian.ru/ig/valdai/Alliance%20eng.pdf>.
- Trapara, Vladimir, „Ograničenja Zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU: kome zapravo Srbija treba da se prilagodi?“, u: Đukanović, Dragan, Jončić, Miloš (urs.), *Spoljna politika Srbije i zajednička spoljna i bezbednosna politika Evropske unije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2012, str. 42–56.
- Tsygankov, Andrei P., *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, Rowman and Littlefield Publishers, Inc., Plymouth, 2010.